

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. OKTÓBER.

8. SZÁM.

Mikes Törökországi Leveli nyelvi szempontból.*

A Törökországi Leveli nyelvvel még nem igen foglalkozott senki behatóan. Sokan méltatták Mikest, mint író, mint stílistát, mint a magyar prózának egy új műalakkal gazdagítóját s mint a könnyedség, a bájos előadás első úttörőjét; mondtak egyet és mást nyelvről is, de leginkább csak az aesthetika, nem pedig a nyelvi sajátságok, még kevésbé a nyelvtörténet szempontjából.

Mikes tizenhat éves korában jó ki Erdélyből, „az édes tündérezésből“, s oda többé soha nem tér vissza. Ezentúl magyarországiak között él, tőlük hallja a magyar szót, székely beszéd, székely kiejtés csak elvétve hangzik már körülötte. De azért a magyarországiak beszéde alig van hatással az övére. Élte fogytaig hű marad a Háromszékről magával hozott édes anyanyelvhez. Leveli valódi nyelvemlékek: a háromszéki úri társaság beszédének kétszáz éves emlékei.

Noha szókincse nem oly gazdag, mint akár Gyöngyösié, akár Faludié, kik közé az ő kora esik, mégis érdekes és tanulságos, nemcsak nyelvjárási sajátságai, hanem sokféle régiességei miatt is. Mikes levelei őriztek meg számunkra nem egy különös értelemárnyalatot s nem egy feltűnő szóvonzatot, mely eddigelé csak itt mutatható ki. A mai olvasó, ha nyelvünk történetével nem foglalkozott, gyakran már nem érti meg tisztán, hogy voltaképen mit is akar Mikes mondani, nem ritkán pedig félreérti.

A Törökországi Leveli már öt teljes kiadást értek, de eddigelé egyikükhöz sem csatoltak még olyan szómagyarázót, mely a nehezebben érthető magyar szókra és kifejezésekre nyelvtörténeti fölvilágosítással szolgált volna.

Az itt következő kiseded szótár főleg ennek a gyakorlati követelménynek kíván megfelelni. A czimszó után jövő szám vagy számok Mikes azon leveleinek (ha nem is valamennyinek) számát jelentik, melyekben az illető czimszó előfordul. Ezen kívül mindössze két rövidítéssel éltünk: NySz. jelenti a *Nyelvtörténeti Szótárt*, MTsz. pedig a *Magyar Tájsszótárt*.

A az helyett (13): „egyik *a*, hogy a császár a feleségit igen szereti; másik *a*, hogy magát is igen kedveli“. Ugyanott az *való* helyett „*a való*“. — (14): „E csak comédia“; „a bizonyos“ stb. stb.

* E tanulmányt, a Franklin-Társulat engedelmével, Mikes Törökországi Leveliinek, II. Rákóczy Ferencz hamvai hazaszállítása alkalmából készült, emlékkiadásából vesszük át. Szerk.

- Adom* mint főnév (22): „Egy erdélyi nemes emberről nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az *adomért* szolgál“; (34): „az erdélyi vér nem az *adomért* szolgál, hanem a becsületért“.
- Áer* (1), (184) stb. latinul a. m. levegő. (Vö. MTsz. ájer alatt).
- Agyúdörgés* (135); „Ágyúdörgések közt“. A NySz.-ből kimaradt.
- Alatt* (43) és (192); „se fent, se *alatt*“. Ma: *alant*.
- Alávaló* (91): „az Isten . . . micsoda alávaló eszközökkel munkálódik“.
- Jelentése: „egyszerű, közönséges“.
- Állapot* (9): „Legkisebb *állapotért* is postán küldöttek Konstantinápolyba“; (17): „semmi olyan *állapot* nem történt“. Itt „dolog“ a jelentése.
- A nyíron* (33). Érthetetlen; talán tollhiba „a bizony“ helyett.
- Asztali bor* (104). A NySz. csak innen idézi.
- Azon kéri* (117). Ma: „arra kéri“.
- Aztot* (2), (10), (27) stb. gyakran előforduló pleonastikus alak.
- Ban, ben* nagyon gyakran *ba, be* helyett. Völgyben (1); Ásiában, kezetskében (2); „török vendégségben nem megyek“ (3); „nagy pompával jött bé a városban“ (5) stb. stb.
- Bánadalom* (104): „bánadalommal bánom“. Egyedül ő nála. Vö. NySz.
- Baráti* (82) a. m. szerzetesi.
- Barátos* (101): „Barátosok lévén egymáshoz“. Értelme: „jó barátságban lévén egymással“.
- Béáll* (154), (155): „a tél jól béállott“. A NySz.-ből kimaradt.
- Becsap* (27): „a tenger habja becsap“. A NySz.-ből kimaradt.
- Béka-só* (82) a. m. *kova*. A NySz. csak innen idézi.
- Belé izeledik* (79). A NySz. csak innen idézi.
- Ben, böl* helyett (26): „Nekünk is jutott benne“.
- Benne* (76): „Mit nyertem benne?“ Ma: *vele*.
- Berakoskodik* (19) a. m. *berakodik*. A NySz. csakis innen idézi.
- Bíbelődés* (37). A NySz. csak innen idézi.
- Csákó* (184) „csákósüveg csákó nélkül“. A. m. a csákó fityegője.
- Császármadár* (136). Tréfásan „császár katonája“ helyett.
- Cseléd* (68), (108): a. m. *család*.
- Cstk* (22): „Nyernek is rajta, mint Birtok a csikben“, de (28) és (124) csikban.
- Czifra* (104): „négy után tegyen három czifrát“. A. m. *nulla, zérus*.
- Czinterem* (43) és (198). A. m. „temető“. A latin „coemeterium“ népetimológias elcsavarása. Erdélyben ma is mondják.
- Czirórkál* (75). A NySz.-ből kimaradt.
- Desőt* (201). A. m. *sót*. Nála legtöbbnyire így. A NySz.-ből kimaradt.
- Disznohal* (30): delphin.
- Dölnékez* (26): „A tálak is kezdenek táncolni, mi is *dölnékezünk*“.
- Egészörű* (127). A NySz.-ből kimaradt.
- Egyarányosú* (30), (127): egyenlő, egyforma. A nép nyelvén, különösen Székelyföldön ma is élő szó. Alkalmasint az *egy arányosú*-ból van egyberántva. Vö. *egy idősü*.
- Egyenkét* (8). Régies; *egyenként* helyett. Ugyan így *lassankét* (66).
- Egyepetye*. (1), (6), (57): Annyi mint: *étvágy*. A latin „appetitus“-ból elrontott szó.
- Egy idősü* (97): „egyidősü volt véle.“ A. m. „egykorú“. — A NySz.-ből kimaradt.
- Egyik* (3): „Ez is jóvállotta egyik a császárnak“. Ma sokkal pongyolábban így mondanók: „ez is egyike volt azoknak, a kik javasolták“.
- Egyszer* (36): „ezeret vonnak ki egyszer a halászok“; (129): „a török gyakorta eszik, de keveset *egyszer*“. Ma: *egyszerre*. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.

- Egyszersmind* (3), (8) stb. a. m. *egyszerre, egyidejűleg*. (Vö. „az isten nem egyszersmind teremtette a világot, hanem hat napon“. NySz.)
- Ejtél* (38), (84). „Megivott tizenkét ejtelnyit belőle.“ A veder nyolczad-része; az erdélyi szász „ächtel“.
- Elbővül* (60): „Idővel nálunk is elbővülne.“ A. m. elszaporodik.
- Elég a* (1), (2) stb. Annyi mint a mai: *elég az hozzá*, „genug an dem“.
- Elégséges* (91): „elégségesek a császárral“; a. m. „meg vannak vele elégedve“. Vö. NySz.
- Elfogyaszt* (80). Eddig ez az első adat erre az alakra. NySz.-ban nincs meg. A régi nyelvben: *elfogyat*.
- Elhinni magát* (71): elbizni magát. Vö. NySz., MTsz.
- Elig*: *alig* helyett (3), (15) és (60): „Igen apró, hogy elig látja az ember“.
- Elítél* (4), (5) stb. a. m. a mai *megítél*. Ma „verurtheilen“; a régieknél: „beurtheilen“.
- Ellépdegel* (24). A NySz. csakis innen idézi.
- Elméjü* (46): „Meg szabadított az elméjü inségből“. Iráshiba *elméji* = *elmei* helyett.
- Elmulat* (9), (33): „semmit nem mulatuunk el abban“. A. m. a mai *elmulaszt*. (Vö. NySz.). — Azonban már ily értelemben is: „*elmulatja* kéd magát“ (21).
- Elosont* (82) a. m. *eloston*. A NySz. csak innen ismeri.
- Előtte való* (13): „Csak olyan sorsa lesz még, mint az előtte valójának“. Ma: *előd*. — Ugyanígy *utánna való* (79). Ma: *utód*.
- Elpecsétel* (130), (145): „mindenit elpecsételték“. Ebben a jelentésben a NySz. nem ismeri.
- Elrop* (24): „Az a két becsületes személy elropnák az asszonyokért is“.
- Elsárgódik* (72): a. m. *elsárgul*.
- Élszégnyenedik* (92). A NySz.-ból kimaradt.
- Elvakarodik* (4): a. m. eltakarodik, elkotródik. (Székelyföld, MTsz.)
- El van* (112): „noha alig volt el“. A NySz.-ból kimaradt.
- Elvétet* (39). A NySz.-ból kimaradt.
- Elvon* (9): „elvonták volna a menyasszony tánczát“. Ma: „elhúzták volna“.
- Esmét* (11). A. m. *ismét*.
- Esze* (9), (66) stb. a. m. *össze*. Érdekes annyiban, hogy a *v* már Mikesnél kiesett a régi „össze = eszve“-ből.
- Ett* (111) és (136) *evett* helyett. Székelyes.
- Éreg* (6) a. m. üveg. Ma is mondják a székelyek.
- Fatáblás* (10): „fatáblás ablak“. A NySz. csakis innen idézi.
- Fazakas* (7) „Fazekas“ helyett. Vö. MTsz. Székelyes.
- Fejdedem*. Mindig így, noha a régi nyelvben is a „fejdedem“ volt szokásos. A NySz.-ban egy adat sincs a „fejdedem“re.
- Felad rajta* (140) a. m. *kiad, túl ad rajta*. Vö. NySz.
- Félben rüg* (178): „az engedelmességet félben rügják“. A. m. „farba rüg“. A NySz.-ból kimaradt.
- Felbődül* (151): „*felbődült* állapot“. Vö. NySz. Székelyes.
- Felépül* (42): „Itt a kadia csakhamar *felépül*, noha sok pénzen veszi“. A. m. *meggazdagszik*. A NySz.-ból kimaradt.
- Felesen* (42): „A török lakos itt felesen vagyon“. A. m. „nagy számmal, többségben“. — Ugyanígy *legfelesebb* (80).
- Feljár* (17): „Azt a szép cánálist már ked *feljárta*“; (57): „Gyalog járta fel a thébai pusztát“. Ma: *bejárta*.
- Felkalánóz* (108): A. m. *felkanalaz*. A NySz.-ból kimaradt.
- Felkendőz* (84): „felkendőzik sárral magokat“. A. m. *beken*. Csakis ő nála.
- Felkenet* (85): „Az isten keneti fel a fejdelmeket“. A NySz.-ból mind ez, mind a *felken* kimaradt.

- Felkeresztez* (80): „keresztet varrat föl a ruhájára“. A NySz.-ból kimaradt.
- Fölkever* (164). A NySz.-ból kimaradt.
- Fellobbaszt* (41). „Újontában fellobbasztom azt az édes haragot“. A. m. *fellobbant*. Csakis ő nála. Vö. NySz.
- Felment* (13): „Micsoda felment volt“: (mészárosból nagyvezér lett), parvenu. Egy szótárban sincs.
- Felró* (62): „felróván atyafiait . . . haza iromtat“. A NySz. e helyet „följegyez“ zel magyarázza, holott kétségtelenül „bejár, végig jár“ a jelentése. Vö. „rója az utcázat“.
- Felszámlál* (10): „Eppen ma, ha jól *felszámlálom*, egy hónapja“.
- Felszokotál* (104). A. m. összeszámít. Vö. MTSz. Oláh eredetű szó.
- Felteker* (51): „Az óras megcsinálván az órát, aztat feltekeri“. A. m. *felhúz*.
- Féltő irigység* (99) a. m. *féltékenység*.
- Felvarrat* (80). A NySz. csak innen idézi.
- Feredő* (189). A. m. fürdő; (84): megferedni. Székelyes.
- Fogyaszt* (165). Első adat e szóra. A NySz.-ból kimaradt. Vö. *elfogyaszt*.
- Fokház* (15): „Fokháznak pedig azért hívom, mert az ablakon ki nem nézhetnék, ha csak lajtorjára nem másznék“. A mai *fogház* is *fokház*ból heletkezett. Vö. Nyelvőr, 17: 510.
- Földi* (27): „Bár a mi földink azon volnának“. Ma: *földieink*.
- Főpolgármester* (68) a. m. consul a rómaiaknál.
- Fővebb* (183), (185): Legfővebb a szent Sophia temploma. A. m. *legfőbb*.
- Francia*. Ma nemzet neve; a régi nyelvben s néha még Mikesnél is országnév: Francziában való létünkör (39); Francziában az igen szokás (40), (80); Bécsből Francziába ment (82).
- Füző* (85): „a kórót nem szokták a füző mellé tenni“. A NySz. csak innen ismeri ezt az értelmét.
- Garázda* (37): „garázdát indítani“. A régi nyelvben főnév is, „veszedekedés“ értelemben.
- Gyenge* (82): „Szép gyenge munka“ a. m. szép finom munka. Faludinál is „tübeli gyenge munka“. Vö. NySz.
- Gyökeret vet* (105): „gyökeret kezd vetni Olaszországban“. A régi nyelvben is szokottabb volt: „gyökeret verni“. Vö. NySz.
- Gyúkhús* (71). A. m. *tyúkhús*. Vö. MTSz.
- Hab* (1) a mai „hullám“ helyett.
- Hajdú* (7), (36): „mi mind hajduk vagyunk“, vagyis *gyalog katonák*, *gyalogosok*. — A NySz. nem jól értelmezi.
- Hála* (1), (39) stb. Régies és a közbeszédben még ma is gyakran hallható alak, a mostani *hála* helyett.
- Halmaz* (64): „Halmazva megtöltik magokat“. A NySz. csak a XVIII. század második feléből ismeri.
- Hanem csak* (4), e helyett: „ha csak nem...“ Ugyanígy (150): „*hanem* mikor eszem“, e helyett: „csak mikor eszem“.
- Harcz* (203) „csata“ helyett: „megnyert harc“.
- Hártyika* (190), (193): a. m. *hártyácska*.
- Haszonvitel* (80): „Minden haszonvitel nélkül“. Voltaképen *haszon-végbevétel* helyett. A NySz., a Kulesárkiadás nyomán, a *haszonvétel* alá sorozza
- Ház* (10): „a házamat egy cseréptáiban levő kevés szén melegíti“. Itt a. m. szoba. (Vö. MTSz.) Ugyanígy *íróház* (121) a. m. író-szoba.
- Házi eszköz* (19) a. m. a mai *bútor*.
- Házastüzes* (37). „Mi itt derék házastüzes emberek vagyunk“. Ma: *háztüzes*.
- Helyekben* (60): „írjunk tizenkettőt *helyekben*“, a. m. *helyettök*.
- Helyettek* (36): „másként gondolkodnám, ha *helyettek* volnék“. A. m. *helyők*:ben.

Herdiburdi (127): „szeleburdi“.

Hez, re helyett (53): „a melyhez oly érdemesnek tette magát“.

Hihetelenség (96). Itt a. m. „ungläubigkeit“; ma: „uglaublichkeit“.

Hijával (86) és (99): „De a héjával!“ Jelentése a. m. „hiában“.

Hiszem (29): „hiszem szégyenlem én azt“. Ma: *hiszen*.

Hítágotat (181), (188). A NySz.-ből kimaradt.

Hivutt (136) a. m. *hivott*. Székelyes.

Hivatalos (175): „nagy tisztségekre vannak hivatalosok“ vagyis: vannak *hivatva*.

Hostát (106): külváros. Kolozsvárott ma is mondják.

Hurut (49). A régi nyelvben s a Székelyföldön még ma is, nemcsak főnév, hanem ige is. A. m. *köhög*.

Idején (99): „ilyen idején sétálsz kertedben“ a. m. *korán*.

Igen jó reggel (25). Ma: *igen jókor reggel*.

Igeragozás a) jobban szeretem itt lenni (1); jobban szereti vezérné lenni (5); vigasságról beszélni igen szereti (22); oda jár a hova szereti (33); jobban szeretem Zsuzsival nevetni (71) stb. — Erdélyiesség.

b) *Tárgyas tárgyatlan helyett*; a melyet itt *adták* meg (3); a melyet az ember örömet megírná a feleséginek (27); a kit férjhez *adta* (41); a melyet a borbélyok rosszra magyarázzák (64); a melyeket a halál veszi el tőlök (75); a melyet egy hordó káposztalév sem gyógyíthatja meg (76); a kit is az Úr Jézus állítsa jobb keze felől (146); az ifjakat, a kiket az udvarban *nevelik* (174); a melyet bé nem *varrják* se fent, se alatt (192) stb. stb.

c) *szeretnök* (23); *megvizsgálnök*, *meglátnök* (27); *akarnök*, *ugorhatnök*, *viselnök* (44); *szégyenlenök* (57) stb. stb. — Ma már ez az alak is leginkább csak Erdélyben szokásos.

d) *viszen* (27), (41); *leszen* (28); *megyen* (28); *tészen* (61); *veszen* (194).

e) még nem *szállott vala* le, egy tatár hám egy szép lovat *külde* (1); látogatására *mene*; oly kevés idő alatt nem *leheténk* tatárokká; a szállásra *menénk* stb. stb. — Ma már ez az alak is leginkább csak Erdélyben szokásos.

f) *voltanak* (1); *mentenek* (5); *ültenek* (17); *szállottanak* (19); *birkozótnak* (25); *jöttenek* (27) stb. stb.

g) *kimélleni* (4); *kinyítani* (15); *becsülleni* (34); *prédikállani* (80), (86); *megnyítani* (180) stb.

h) hadi szerzetesek *lének* (71); kalvánista püspököket *tén* (86).

Illeni (79): „Mikor kell illeni a husvétot“. A. m. *ülni*.

Innya (38), (84), (104), (150) stb. Az *szik* régies és sok helyütt ma is népies infinitívusa.

Iromtat (54) és (62). „A bizonyos, hogy a mit elrendeltek felőlünk, a szerént kell iromtatnunk“. Ma: *iramlik*.

Ivutt (84): *ivott*. Székelyes.

Jó mag (149). Erdélyben a. m. jó madár, gazfi. Vö. MTSz.

Jovall (3), (4) stb.: *javasol*.

Jovunk (87) a. m. *javunk*.

Kacsiba (3): „jöttünk kacsiba lovakon“. Háromszéken a. m. „görbe, horgas“. (MTSz.)

Kamaraszék. A régi magyarban árnyékszékét is jelentett s a NySz. a Mikes (32) levelében előforduló kamaraszékét is így értelmezi, holott itt nyilvánvaló, hogy „kammergericht“ értendő rajta.

Kávéház (136). Eddigi tudomásunk szerint korábban nem fordul elő. Előbb: *kávészáz*.

Kéd. Ez a népies megtisztelő megszólítás *ked*, *kéd*, *kied*, *kejed*, *kejéd* stb. csak Mikesnél fordul elő *kéd* alakban.

- Kelletik* „kell“ helyett (1), (4), (5), (11) stb. stb.
- Kérdek* (86): „azt kérdek“. Nyilván tollhiba „azt kérde“ helyett.
- Kérdést tesz tőle* (84). A „kérdést tesz hozzá“ és „kérdesz tőle“ egybekeverése.
- Keresztény* (13), (20), (23) stb. eleinte kivétel nélkül így; de a vége felé mindig *heresztyén* (125), (136), (165) stb.
- Kételen, kételetit* (36), (57). Régi és a. m. *kénytelen, kénytelenít*. Ugyanez: *kitelen* (143).
- Kicsid* (58) és (60), (107): kicsiny. Székelyesség. Vö. MTSz.
- Kiég* (42): „a nyár meleg, minden kiég“. — A NySz. csak szótárból ismeri.
- Kies* (2): „puszta, kies, szomorú hely“. Itt annyi mint: kívül fekvő, kívül eső. Vö. MTSz.
- Kiesz* (57). „Őket mindenekből kieszik“. A NySz. e jelentésben csak szótárból ismeri.
- Kigondol* (36): „A ki azt nem látta, nem lehet annak azt *kigondolni*“. — Jelentése: *elgondol*.
- Kihúz* (43): „gyűrűit kihúzván az ujjából“. Ma: lehúzván az ujjáról.
- Kiköltöződik* (101). A NySz. csak innen idézi.
- Kiosztogat* (120). A NySz.-ban csak szótárákból idézve.
- Kiszerez* (84): „kiszerzi az engedelmet“. A. m. *megszerzi*.
- Kitölt* (155): „hideg házban kellett a nagy telet kitöltenem“. A. m. *eltölt*.
- Kivan* (108): „De most ki vannak“, a. m. *vigan* vannak. A NySz.-ból kimaradt.
- Kivántam*, mint melléknév. (20): „Ezután mene a csácsár igen kivántam paripán“.
- Kókány* (37): „A mi kókány földünkön elegendő melege nem volna“. A. m. *girbe-gurba*. A NySz.-ból kimaradt.
- Kolcs* (182), *kolcsár* (74). Székelyes.
- Koldúsláb* (62), (74). Valami pogácsaféle tészta. Csakis Mikesnél fordul elő.
- Konyha-eszköz* (31) a. m. *konyha-edény*. Egy szótárban sincs; a NySz.-ból is kimaradt.
- Könyvem, könyves, könyves* (69, 88, 112, 121) a. m. *könyvem, könnyes* stb.
- Köteles* (74): „A helyhez úgy kötelesek nem voltak, mint mi“. A. m. *kötött*.
- Köves portéka* (59), (118): a. m. *ékszer*.
- Közél* (4), (5) stb. a. m. *közel* — Udvarhelymegyében, Háromszéken, a moldvai csángóknál, Lozsádon (Hunyadm.) ina is szokásos. (MTSz.)
- Közükben* (117) a. m. *közéjük*.
- Közit tartja* (48): „közit tartaná hozzá“. A. m. „köze van hozzá, számít reá“. Faludinál is. (NySz.)
- Közmondások.**
- Mint vonják, úgy kell tánczolnunk (12).
- Nyerünk is rajta mint Bertók a csikban (22), (27).
- Oda leszünk a tyúkoknak (28); most oda vagyunk a tyúkoknak (154).
- Reá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemes asszonynak (37), (57).
- Nem lesz mindenkor pap sajtja (25).
- Halál ellen nincs fű a kertben (38).
- A ki a hideget adja, a mentét is ad melléje (39).
- Nem oda Buda (39).
- Kiki a maga kadjáról dézmál (41).
- Kizyót, békát kiált (41).
- Megharagutt Hermán, kövér ludat kíván (41).
- Nem sokára lekaszálják a szénát (47): meghal.
- Nemcsak a búcsút járják pénzzel, hanem a meunyaszonny tánczát is (50).

- Nincsen e világon hosszabb táncz a baráttáncznál (58).
 Vaknak nehéz a világtalant vezetni (62).
 Az ember a fogával ás magának vermet (64).
 Fél fogra nevet (64).
 Végy el engem te szegény, ketten leszünk szegények (75).
 Fölszedni a sátorfát (84).
 A ki másnak vermet ás, maga esik bele (106).
 Szegénynek szerencséje is szegény (106).
 Igen messze esett almafájától (123).
 Nem akarásnak nyögés a vége (140).
 A nemes vér vagy nyer, vagy vesz, de próbál (142).
 Olyan mint a szalmatűz (147).
 Ide hagyom őket, mint Sz. Pál az oláhokat (152).
 A ki a fogat adta, ennivalót is ad (153).
 A szegény fogja meg a madarat és a gazdag eszi meg (49).
- Különösen* (35), (49): „a fejedelem tsak különösen szemben volt a vezérrel“. A. m. magánosan, négy szem közt. Ugyanígy (183): „különös ember“, a. m. „magános ember“.
- Lakadalom* (112): „mennyei lakadalom“, a. m. *lakás*.
Leás (22). A NySz. csak szótárból ismeri.
Lebukik (189): „tengerben háromszor lebukják“. — A NySz.-ből kimaradt.
Lefeszeg (22). A NySz.-ből kimaradt.
Legkisebben (32): „legkisebben sem ártunk neki“; „dolgoit legkisebben nem segítette“. — A. m. *semmiképen, legkevésbbé*.
Lekuczuodik (185). A NySz.-ből kimaradt.
Lemetél (66). A NySz.-ből kimaradt.
Lépik (36), (94) a. m. lép. Székelyes. Vö. MTSz.
Leveles (159) a. m. számüzött.
Liktárium (133) a. m. lekvár; itt: csemege. Erdélyben ma is mondják.
Lövetni (136), (137), (138). Régies; ma: *lövetni*. Ugyanígy volt *vívatni* helyett *vítatni* s ebből a mai *vítat*.
Majorkodás (58), (68): a. m. mezei gazdálkodás.
Megad (53), (70): „a királynak adja meg“; „a levelet a leánynak megadja“ a. m. *átadja*.
Megalkudni (76): „Mert ott senkivel meg nem alkudhatott“. — *Megalkhatunk* is (162). A. m. *megférni*, békén lenni.
Megcsalja magát (99) és (118) a. m. *csalódik*.
Megcsemcseg (150). A NySz. csak innen idézi.
Megérel (60), (65), (157): „A meleg jobban megérelhesse“. A NySz. csak Mikesből ismeri. Ma *megérlel*.
Megétel (201). A. m. *megevés*.
Megett (56). A. m. *megevett*. Székelyes.
Megfon (37). A NySz. csak szótárakból idézi.
Megfordít (62): „ha csak egy könyvet fordítana is meg életében“. A. m. *lefordít*. Ez utóbbi ebben a jelentésében a NySz.-ban még nincs meg. Először Márton 1799-ki szótárában találom.
Meggyengít (112): „a hideg erősen jött reá és annál inkább meggyengítette“. — A NySz. ez értelemben nem ismeri. A. m. *elgyengít*.
Meghasonlík (79): „meghasonlani az anyaszentegyháztól“. Ma: vagy „elhasonlani“, vagy „az anyaszentegyházszal“.
Megindul (1): „Franciaországból 15. szeptembris indultunk meg“. — Ma szokottabban: *elindul*.
Megjelentet (154): „megjelenteti magát“. Ma *bejelentet*.
Megkorodzani (84): „Valamely klastromban kell megkorodzani“. — Jelen-

- tése: *elvénnüni*. Mai helyesírással: *megkóródzani*. A NySz. a *kor(aetas)*-ból származtatja. (L. *kórózik* MTSz.)
- Megmásol* (32), (70). A. m. a mai *megmásít*. Ez utóbbi csak a XVIII. században jó divatba.
- Megment* (95): „hogy mentené meg magát a császár előtt“. — Ma: *kiment*.
- Megmocskosít* (188). A NySz.-ből kimaradt.
- Megnevet* (4): „ha megnevet is érte. A. m. *kinevet*. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.
- Megpirít* (56): „Megbocsásson . . . , hogy megpirítom“. A. m. *elpirít*. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.
- Megpirul* (33). „Piruljanak meg mindazok, a kik az én nyomorúságomon örülnek“. Jelentése: *elpirul*. Vö. NySz.
- Megrenget* (20). a. m. *megringat*. A NySz.-ből kimaradt. Vö. *renget*.
- Megszárazt* (30), (42). Ma: *megszárít*. Az utóbbi még nincs a NySz.-ban.
- Megtánczoltat* (157). A NySz.-ből kimaradt.
- Megtapaszt* (15): „A falt, vagy az asztalt, ha megtapasztja az ember, melegséget érez“. A. m. *megtapint*. — *Falt* a. m. *falat*.
- Megválaszt* (182): „a vallásbéli törvényt a papi törvénytől meg nem választják“. Ma: *elválaszt*.
- Mélyföld* (1), (2) stb. a mai *mérföld* helyett, még emlékeztetve a *meile*-ra.
- Mérték* (13): „Két embert a mértékben tettek“. Ma: *mérlegre*.
- Millium* (56) a. m. *millió*, *milliom*.
- Mirigghalál* (42) a. m. *pestis halál*.
- Mulat* (98): „úgy tudta őket mulatni és kedveket keresni“. „Mulatja magát“ (77). — A *mulatnak* ez a jelentése a XVIII. elején még neologismus volt. Vö. *elmulat*.
- Nádméz* (18) stb. A régi nyelvben és Háromszéken ma is a. m. *czukor*. Vö. MTSz.
- Nám* (19), (87), a. m. *lám*.
- „*Nekem ahhoz semmi nincsen*“ (37). Alkalmasint annyit tesz, mint: „*nekem ahhoz semmi közöm*“.
- Nénékám* (76), (77): stb. a. m. *nénikém*.
- Nevével* (3), (146): „megvendégele bennünket az ura *nevével*“. Ma: *nevében*.
- Névvel való* (69): névvel való király a. m. *névleges*.
- Nyavalyatörés* (179). A NySz.-ből kimaradt.
- O, a helyett*: lovakot, urunkot (16); hálákat (46); ajándékokot, kakasokat (56); oloszok (60) stb. fagyoson (8); magánoson (22), (37); pillangóson, kardoson (42); valóságoson (55), stb. stb. — Ez is székelyesség.
- Ó leány* (84): „ó leányul holt meg“. A. m. *vén leány*.
- Ónos-eső* (182). A NySz. csak innen idézi.
- Orvosságos forrás* (84). Ma: *gyógyforrás*.
- Őn, en* helyett: örökösön (47); különösön (49); gyöngyösön (59); stb.
- Örökösen* (47): „elhagyott bennünket örökösön“. A. m. *örökre*.
- Örömtől lő* (139); „meglővék örömet a táboron.“ A. m. *diadalt lő*.
- Ősszekonzol* (92). A NySz.-ből kimaradt.
- Papirosat* (4), (75) és *papiroost* (10), (75). Ma is hol „*papiroost*“, hol „*papirosat*“. (Vö. Aranynál, Nagyidai Czig. II. É.)
- Peshed* (70) a. m. *poshad*. A magashangú alakot a NySz. csak innen ismeri. Vö. MTSz.
- Peszmege* (108). A NySz. ez értelmét (szöllőszirup) csak innen ismeri.
- Péterke* (29): „Nem szabad, ha a *péterkéjét* elvetné is“. A. m. ha idétlent szülne is. A NySz.-ből kimaradt. Vö. MTSz.
- Pillangós* (42): „*cziczomás*“. A NySz. magyarázata nem illik ide. Vö. MTSz.

- Pisten* (61) a. m. *csirke*. Székelyes.
- Pite* (156) a. m. „kenyér“ oláh nyelven. A NySz. e helyett félre értette.
- Poháronként* (84). Ma: *poharanként*. Vö. *sugárát, számárok*.
- Portázó nyúl* (85). *Portázni* a. m. „ellenséges vidéken kalandozni, portyázni“. — Itt gúnynyal mondva.
- Rajta* igen gyakran *vele* helyett (37), (38): „Nem törődöm rajta“ (79); *azon* törődöm (42).
- Reáropni* (148): „a békeséget járják, itt is reá ropják“. A. m. ugyanazt a tánczot járják.
- Reávesz* (138) a. m. a mai *rászed*: megcsal.
- Rendes dolog* (41) és (84): a. m. *különös, furcsa*. Ilyen értelemben a NySz. nem ismeri.
- Rengetés* (1) a. m. ringatás.
- Ről, re* helyett (155): „Senki sem emlékezik ilyen kemény télről“.
- Rövid-eszű* (27). A NySz.-ből kimaradt.
- Sárgodik* (140) a. m. *sárgul*.
- Sárosi* (84): „felkendőzik sárral magokat . . . elég a, hogy ott meg lehet látni hűsz sárosit és annyi sárosinét egyszersmind.“ Nem személynév. Valamint *falusi, szőlőhegyesi* stb. az olyan ember, a ki falun, szőlőhegyen lakik, szintűgy értendő itt a *sárosi*. Vö. Lehr. Alb. „A -si képző“ (Budapesti Szemle, 1903.)
- Sárré* (111): „mintha az egész vére *sárré* változott volna“, vagyis *sárrá*. Székelyes.
- Sellegenként* (84). A. m. serlegenként. Vö. *párlani—pállani; parlag—pallag* stb.
- Sing* (34): a. m. róf. Erdélyben ma is élő szó.
- Sipad* (134). Annyi mint *süpped*.
- Sipadoz* (1): „mikor a vízben sipadoztak a lábai“. Annyi mint *süppedez*.
- Sohult* (88 és igen gyakran). A. m. *sehol*. — Székelyes.
- Stucz lövészji* (91). *Stucz* kurta, vágott puska. Német szó.
- Sugárát* (39). Ma: *sugarát*.
- Suhajt* (23) és (42). Mai kiejtése *sohajt*; jelentése pedig *ohajt*: „a kövér földet kell suhajtani“; ugyanígy a NySz.-ban: „ziros konczt sohajt“, szabadságunkat sohajtjuk.
- Suhajtozik* (30), (42) a. m. *sohajtozik*. A NySz.-ből kimaradt.
- Süvegek* (184). A. m. *süvegjök*.
- Süvölteni* (36) a. m. *fűtjülni*.
- Számárok* (57), (104), (161). Vö. *poháronként*.
- Száraz kortyot nyelni* (42), (50). A NySz. csak Mikestől idézi.
- Szárközépig* (11). „A víz csak szárközépig ért“. A. m. „a felső lábszár közepe“. Nincs egy újabb szótárban sem.
- Szembe lenni* (139), (140), (148): „Szemben lesz a fejedelemmel“, a. m. találkozik vele.
- Szén* (10). Itt a. m. *tüz*. Régies.
- Szereda* (112). Székelyes.
- Szívutt* (67). A. m. *szívott*. Székelyes.
- Szomorúabb* (89). Ma sokan azt tartják, hogy a magánghanzón végződő melléknévek a fokozáskor nem tűrik meg a kötőhangzót. Vö. még: *régiebb* (71).
- Szőcs* (19), (37); „Erdélyben *szöts*, Magyarorszában *szüts*“ — mondja Kassai szótára.
- Szüle apa* és *szüle anya* (83) a. m. dédapa és dédanya.
- Szür* (65), (77): „itt most *szürnek*, azért beszéljünk a szüretről“. A. m. *szüretel*. Ez utóbbi csak a XVIII. század második feléből van kimutatva. Vö. NySz.

- Takarékos* új esztendő (86); *takarékos* királyság (107). Ma e helyett *takarost* mondanánk.
- Tanács* (146). „Mondá a több tanácsoknak“ a. m. a többi tanácsoknak.
- Távu* (19): „Távu azt mondhatná valaki“. Ma: *távu*ról. Vö. NySz.
- Tartásod szerént* (99): véleményed szerint.
- Tégedet megfojtsam* (53). Példátlan egyeztetés.
- Tehénhús-nóta* (50): „Fujják el a tehénhús nótát és vonják el a mennyasszony tánczát“. A parasztlakodalomban első étel volt a „tehenhús“.
- Telik* (39): „Egy pénziben sem telik kédnek“. A. m. egy pénzébe sem kerül“.
- Te monda* (7) a. m. mende-monda, pletyka. Erdélyben ma is szél-tében járja.
- Teremt* (23): „*teremtsen* bőv gyümölcsöt“ A régi nyelvben *teremt* annyit is tett, mint *terem*. Vö. NySz.
- Tócsás* (38): „tócsás hely.“ A NySz.-ből kimaradt.
- Tós* (203). Ma *tavas*.
- Több* (74): „az ilyen nemzet mi hasznára van a *több* emberi nemzetnek?“ Ma: „többi“. Ugyanígy (179): „fellyebbvaló volna a *több* embe-reknél“.
- Többes szám* egyes helyett: elég *szekereket* adtak (16); két *tevék* (20); egy sereg doktorok (22); sok *hajók* (42); sok menydörgések (58); sok veteményes kertek (37); öt vagy hat királyok (43); zarándokok számokra (71); világiak köntösök (71); nagy uraknak szerencsétlenségök (97); egynehány leveleidet (118); parancsolják a két vajdáknak (147) stb. stb.
- Többire* (175): „az iffiak *többire* keresztyén apáktól valók“. A. m. *többnyire*. Ez utóbbit Mikes korában még nem mondták. A NySz. idézete Mikes 200-ik leveléből Kulcsár hibás szövegén alapszik.
- Törvénytevés* (24). Ma: *törvényhozás* (legislatio). Vö. „igazságot tesz“. A NySz. csak szótárból idézi.
- Udvari* (27) a. m. udvarbeli, udvarnok.
- Udvaros* (62): „Jót nevettem a ked udvaros köszönetin“. Ma: *udvarias*.
- Unadalmás* (37): „Unadalmas dolog törököt látogatni“. (41); unadalmas Rodostó; (42): unadalmas idők; (45): unadalom. Valamint *nyugalom* és *nyugodalom*, *türelem* és *türedelem*. Vö. MTSz.
- Úsz*, *úszik* helyett (13): „Addig csak úsz, a míg lehet“.
- Utánna való* (79): L. *előtte való*.
- Útonjáró* (74): „Ha valami útonjárót jó köntösben látnak“. A. m. a mai *utazó*.
- Üsmér* (12) stb. — Az „ismer“ ige ezen alakját a MTSz. csakis a Székelyföldről idézi.
- Váz* (134). „váz akarnak belöllünk csinálni“. Régies. A. m. *madárijesztő*
- Végezék* (62). Bizonyára íráshiba „végezések“ helyett. A „végzés“ alak csak a XVIII. század végén jó divatba. Vö. NySz.
- Verdigályos* (83). Verdigálynak a régi nyelvben a szoknya egy fajtáját nevezték. „Verdigályos nyúl“ tehát tréfásan a. m. „fehér nép“.
- Vezeték* (20): A császár vezetéki. — „Kész ló, melyen ember nem ül: equus *vacuus“ Páriz-Pápainál.
- Visszá* (7), (8) stb. a. m. *vissza*. A régi nyelvben s a mai népnyelvben sem szokatlan. (NySz. és MTSz.)
- Visszafogad* (109): „Visszá fogadnának-e a fészünkben?“ — A NySz.-ből kimaradt.

Vízbevető hétfő (78): A. m. husvéthétfő, a husvéti öntözködésről. — A NySz.-ből kimaradt.

Vízhegy (1). A. m. hullámhegy. A XVIII. század elején a *hullám* szó még szokatlan volt.

Von (12): „csak a mint vonják, úgy kell tánczolniunk“. Ma: *húzzák*.

SZILY KÁLMÁN.

Márton István nyelvészete.*

Szellemi életünk történetében nem ritkák az írói családok, melyeknek tagjai egymás után, mintegy örökségképpen átvéve egymástól a tehetséget, szolgálták az irodalmat, avagy egyidőben testvér a testvér példáján buzdulva, segítették elő művelődésünk ügyét. Különös kegyelme a sorsnak, hogy ezek a családok éppen akkor virágoztak írói talentumok tekintetében, a mikor ilyenekre irodalmunknak legnagyobb szüksége volt, a XVIII. század második és a XIX. század első felében. Közülök a legtöbb szépirodalmi téren szerzett magának maradandó nevet, kevés azoknak a száma, a kik egész életük tudományos irányával s műveivel czélozták a magyar műveltség előbbrevitelét.

A Rádaiak, Amadéok, Telekiek és Kisfaludyak mellett szinte ritkaság a Mándi Mártonok családja, melyben egyszerre ketten töltötték életük javarészét a nyelvtudomány gyakorlati ágának, a grammatikának és szótárírásnak fáradságos, akkor még úttalan terén. Mert a pápai Kantnak, a mint Kazinczy Márton Istvánt, a kantianus philosophia legelső magyar hirdetőjét és alkalmazóját egyik levelében** nevezte, az is fő érdeme, hogy magyar tankönyveket irt s megkezdte ezzel a görög s német nyelvtanainknak ma már szinte vég nélküli sorozatát. Testvére pedig: Márton József, a kit joggal nevezhetnénk magyar Adelungnak, tudunkkal, mindezideig legtermékenyebb szótárírónk volt. Munkáinknak számos kiadása mellett annak a szellemi haszonnak, a melyet nyújtottak, legmegbízhatóbb mértéke az a közmondás, melyet Erdélyi jegyzett fel gyűjteményében: Közjóra világol, mint Márton grammatikája.***

Azok a nyelvészeti nézetek, az a nyelvtudomány, a melyről itt szólni akarunk, „A német nyelv első kezdetében“ (1792) s ennek bővített második kiadásában: az Új német rudimentában (1801); A görög nyelv első kezdetében (1794), az Új deák rudimentában (1795) s végül a Keresztény Theologusi Moralban (1796) vannak lerakva.

* 1906 október 9-én tartott felolvasás.

** Kazinczy F. levelezése, kiad. Váczy J. 12 : 146.

*** Ez a közmondás a Márton István grammatikáinak czimlapján levő képtől vette eredetét s nem vonatkozik, mint én hittem a Nyelv. Füzet. 2. számában, Márton József grammatikáira. A czimkép égő gyertya: „A közjóra világol“ körülírással.